
Józef Krukowski

STOSUNEK UNII EUROPEJSKIEJ DO RELIGII I KOŚCIOŁÓW

UWAGI WSTĘPNE

Unia Europejska jest oryginalnym związkiem państw utworzonym w procesie integracji w oparciu o wielostronne traktaty międzynarodowe w celu zapewnienia pokoju i dobrobytu narodom europejskim. Istota tej integracji polega na rozwoju prawa unijnego i przebudowie prawa wewnętrznego państw członkowskich w celu dostosowania go do prawa unijnego.

Członkami Unii Europejskiej mogą być tylko państwa. Zarówno Kościół katolicki, jak każdy inny związek wyznaniowy, nie może więc być jej członkiem. Jednakże Kościół katolicki, do którego należy znaczna część obywateli Unii Europejskiej, od dawna wykazuje szczególne zainteresowanie procesem integracji europejskiej pod względem aksjologicznym, formułuje więc postulaty dotyczące poszanowania w prawie unijnym podstawowych wartości zakorzenionych w kulturze chrześcijańskiej. Stanowisko Kościoła katolickiego wobec Unii Europejskiej jednoznacznie zostało określone w licznych wystąpieniach papieża i biskupów, których podsumowaniem jest adhortacja apostolska Jana Pawła II *Ecclesia in Europa* (2003 r.).

Celem niniejszego wykładu nie jest jednak opis stanowiska Kościoła wobec Unii Europejskiej, ale stanowiska Unii Europejskiej wobec religii w ogólności, a wobec kościołów w szczególności. W stanowisku tym należy bowiem uwzględnić podwójny wymiar religii: indywidualny (gwarancje wolności sumienia i religii, należnej jednostce ludzkiej) oraz instytucjonalny (zasady określa-

jące stosunek Unii do kościołów i innych wspólnot religijnych). W procesie tym zaistniały dwa etapy.

I

Na pierwszym etapie (trwającym do 1997 r.) integracja państw europejskich - najpierw w formie „Unii Zachodniej Europy” a następnie po otwarciu się na państwa Europy środkowo-wschodniej „Unii Europejskiej” - była skierowana przede wszystkim na budowanie wspólnego rynku i polityki gospodarczej. Przyjęto ogólną regułę, że sprawy kultury i religii należy pozostawić wyłącznej kompetencji państw członkowskich. Unia Europejska na tym etapie - jak powiedział Jacques Delors - była „ciałem bez duszy”. Dopiero na drugim etapie w prawie Unii Europejskiej wystąpiło dążenie do dowartościowania religii, jako trwałej rzeczywistością, do której trzeba się ustosunkować w życiu publicznym.

Na pomijaniu w polityce legislacyjnej Unii Europejskiej wartości religijnych a - w związku z tym - roli kościołów w pierwszym etapie jej rozwoju zaważyły dwie przyczyny. Pierwszą z nich były poważne trudności w rozwiązywaniu problemów, wynikających ze zjawiska pluralizmu kulturowego i religijnego narodów europejskich. Drugą przyczyną okazały się przyjęte przez polityków założenia ideologiczne.

Prawdą jest, że kultura europejska zawiera elementy pochodzące z różnych wpływów - najpierw z kultury greckiej, rzymskiej i judeochrześcijańskiej, a następnie - celtyckiej, germańskiej i słowiańskiej. Jednakże elementem najtrwalszym i zarazem wspólnym dla współczesnych narodów europejskich okazało się chrześcijaństwo, mimo wewnętrznych podziałów. Żaden inny kontynent nie okazał się bowiem tak otwarty na religię chrześcijańską i nie dokonał jej syntezy z własną kulturą, jak uczyniła to Europa. I żaden inny element kultury europejskiej, mimo nacisku

przeciwstawnych jej wierzeń (w szczególności muzułmańskich) i ideologii, nie wykazała takiej trwałości jak chrześcijaństwo. W trosce o poszanowanie tożsamości kulturowej narodów europejskich nie można więc ignorować religii chrześcijańskiej, ani też zastępować religii przez ideologię. Pluralizm religijny stał się więc wyzwaniem do wypracowania przez Unię Europejską takich zasad prawnych, które by z jednej strony zapewniły respektowanie tożsamości kulturowej narodów europejskich, a z drugiej strony zagwarantowały pełnienie swej misji kościołom, które są nosicielami i przekąźnikami wartości obecnych w społeczeństwie obywatelskim państw członkowskich.

Drugą przyczyną niechęci polityków Europy zachodniej do respektowania religii i kultury chrześcijańskiej, stały się założenia ideologiczne wywodzące się z filozofii Oświecenia. Pod wpływem ideologii liberalnej w wersji francuskiej przyjęli oni założenie, że Unia Europejska ma być strukturą świecką, opartą na zasadzie neutralności wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Przy tym neutralność ta była pojmowana w sensie negatywnym, jako eliminacja wartości religijnych z życia publicznego.

II

Koncepcja neutralności zamkniętej na wartości religijne musiała być poddana rewizji pod wpływem nowych doświadczeń, jakich dostarczyły wydarzenia związane z pokojowym obaleniem komunizmu w Europie środkowo-wschodniej, a w których inspirowaną rolę odegrały wartości moralne i religijne. W konsekwencji w polityce legislacyjnej Unii Europejskiej związanej z otwarciem na Wschód zaistniał dylemat: Czy Unia Europejska nadal ma wyrażać się w zamknięciu na wartości religijne, czy w otwartości na wszystkie wartości religijne, zakorzenione w kulturze narodów europejskich, a które są pielęgnowane i przekazywane przez kościoły?

Polityka unijna oparta na pierwszej wersji neutralności spotkała się z ostrą krytyką. Zwrócono bowiem uwagę na to, iż jakkolwiek kościoły, jako wspólnoty religijne, są odrębne od struktur politycznych i gospodarczych, to jednak stanowią one o bogactwie duchowym narodów europejskich. Dlatego prawo unijne nie może ignorować wartości religijnych i istnienia kościołów, ale ma zagwarantować im prawo do pełnienia swej misji w życiu publicznym. Wysunięto więc postulaty zmierzające do wypracowania takiego modelu społeczeństwa obywatelskiego, który będzie uwzględniać kulturotwórczą rolę kościołów.

Pod wpływem tych postulatów w polityce legislacyjnej Unii Europejskiej wobec religii stopniowo dokonała się ewolucja, która znalazła wyraz w następujących aktach normatywnych:

1) Traktat o Unii Europejskiej w wersji znowelizowanej w 1997 r.

2) Deklaracja 11, zwana klauzulą o Kościołach, dołączona do Traktatu Amsterdamskiego (1997 r.),

3) Karta Praw Podstawowych (2000 r.),

4) Biała księga na temat rządzenia Europą (2001 r.),

5) Projekt Traktatu Konstytucyjnego dla Europy (2004 r.).

1. Traktat o Unii Europejskiej

Do art. 6(F) Traktatu o Unii Europejskiej z 1992 (w wersji zmodyfikowanej Traktatem Amsterdamskim z 1997 r.) wpisano następujące zasady:

1) „Unia jest ustanowiona na zasadach wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz praworządności; na zasadach, które są wspólne dla państw członkowskich”. Głównym celem Unii ma być poszanowanie podsta-

wowych wartości na zasadach wspólnych dla państw członkowskich. Punktem wyjścia w tworzeniu Unii Europejskiej ma więc być formułowanie jej podstawowych zasad, z uwzględnieniem wspólnych wartości.

2) „Unia respektuje prawa zagwarantowane w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie 4 listopada 1950 r., oraz prawa wynikające z tradycji konstytucyjnych, wspólnych dla Państw członkowskich [...]”. To znaczy, że w prawie Unii Europejskiej należy sformułować wspólny katalog praw podstawowych, które należy pojmować i stosować tak jak zostały zagwarantowane w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, w łączności z poszanowaniem praw i wolności człowieka i obywatela zagwarantowanych w konstytucjach państw członkowskich. Przyjęto więc założenie, że ma być wspólny dla państw UE standard praw podstawowych. Znaczącą rolę w tworzeniu tego standardu miał spełnić Konwent Europejski powołany do zredagowania traktatu konstytucyjnego Unii Europejskiej, oraz orzecznictwo trybunałów europejskich: Europejskiego Trybunału Praw człowieka w Strasburgu i Trybunału Sprawiedliwości w Luksemburgu.

3) „Unia respektuje tożsamości narodowe Państw Członkowskich”. Z tego wynika, że Unia respektuje tożsamość kulturową każdego narodu wchodzącego w skład państw członkowskich Unii Europejskiej. Wprowadzenie do Traktatu ustanawiającego Unię Europejską gwarancji poszanowania tożsamości narodowej (w formule obejmującej poszanowanie kultury, religii i języka zgodnie z art. 151 TUE) stanowiło barierę przed nadmierną integracją, która mogłaby przekształcić się w politykę wynaradawiania ludności państw członkowskich. Kształtowanie kultury pozostawiono zatem w domenę polityki państw członkowskich. Do zadań każdego z nich należy subwencjonowanie przedsięwzięć kulturalnych (art. 87 ust. 2 lit. d TUE). W tym kontekście powstał problem, czy poszanowanie tożsamości narodowej państw człon-

kowskich oznacza poszanowanie pluralizmu kulturowego, który obejmuje również poszanowanie wkładu chrześcijaństwa w rozwój kultury narodów tworzących własne struktury państwowe.

Jeden z podstawowych celów UE, jakim jest ochrona praw i wolności człowieka, obejmuje ochronę wolności religijnej, która w prawie UE ma być pojmowana tak samo jak w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Oznacza to, że religia w Unii Europejskiej nie jest już ignorowana. Pozostała jednak do wyjaśnienia kwestia, w jakim wymiarze religia jest respektowana w prawie UE: tylko indywidualnym czy również instytucjonalnym ?

W odpowiedzi należy zauważyć, że Europejska Konwencja Praw Człowieka, na mocy Traktatu z Maastricht włączona do systemu prawa UE, *expressis verbis* zagwarantowała poszanowanie wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym. Art. 9 tej Konwencji stanowi:

„1. Każda osoba ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolności uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub poglądów przez uprawianie kultu, czynności religijnych, praktykowanie i nauczanie.

2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań nie może podlegać innym ograniczeniom od tych, które są przewidziane przez ustawę i są konieczne, w społeczeństwie demokratycznym, dla bezpieczeństwa publicznego, ochrony porządku, zdrowia i moralności publicznej albo ochrony praw i wolności osób trzecich.”

Zakres prawa do uzewnętrzniania przekonań religijnych w życiu publicznym - w myśl art. 9 - obejmuje nauczanie. Prawo do wolności religijnej łączy się więc ściśle z prawem do nauczania

i wychowania. Związek ten bliżej został określony w *Pierwszym Protokole Dodatkowym do Konwencji Europejskiej* z 1952 r. Art. 2 tego Protokołu stanowi: „[...] Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia tego wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi”. Przepis ten nałożył na państwa członkowskie Unii obowiązek respektowania prawa rodziców do nauczania i wychowania religijnego dzieci w szkołach publicznych zgodnie z przekonaniami rodziców.

Inna gwarancja Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zobowiązuje państwa do poszanowania wolności religijnej mniejszościowych grup etnicznych i narodowościowych (art. 11).

Doniosłym osiągnięciem Europejskiej Konwencji jest także zapewnienie jednostce ochrony prawej w skali ponadpaństwowej. Konwencja gwarantuje każdemu prawo do wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z powodu pogwałcenia należnych mu praw, w tym również prawa do wolności sumienia i religii.

Natomiast słabą stroną Europejskiej Konwencji o ochronie Praw Człowieka okazał się brak wyraźnej gwarancji ochrony wolności religijnej w wymiarze instytucjonalnym. Europejski Trybunał Praw Człowieka - w celu uzupełnienia tej luki - uznał, iż z wpisanej do art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka gwarancji uzewnętrzniania przekonań religijnych, światopoglądowych lub filozoficznych „wspólnie z innymi” wynika, że także Kościół lub stowarzyszenie o celach religijnych lub światopoglądowych może wnieść skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w imieniu swoich członków (ECHR Judgment of 13, Dec. 2001 -Appl. No.1571799 - case of Metropolitan Church of Bessarabian and others v. Moldova).

2. Deklaracja o kościołach, dołączona do Traktatu Amsterdamskiego

W traktatach dotyczących powstania i funkcjonowania Unii Europejskiej brak było zasady poszanowania kościołów, jako autonomicznych podmiotów życia publicznego. To spowodowało powstanie obaw, że kościoły w Unii Europejskiej zostaną ze-pchnięte na margines życia społecznego jako organizacje prywatne, a religia zostanie zredukowana do sfery życia prywatnego jednostki. Na takie zagrożenie zwrócono uwagę zwłaszcza w Niemczech, gdzie Ustawa Zasadnicza gwarantuje kościołom pozycję korporacji prawa publicznego. W celu usunięcia takich zagrożeń wysunięto nowe inicjatywy ustawodawcze wobec UE. Pierwszy spośród przedstawicieli państw członkowskich z taką inicjatywą wystąpił rząd Republiki Federalnej Niemiec, który przychylając się do postulatów biskupów Kościoła katolickiego i Kościołów protestanckich zgłosił na konferencję Unii Europejskiej w Amsterdamie projekt, aby *Traktat o Unii Europejskiej* bądź *Traktat o utworzeniu Unii Europejskiej* uzupełnić następującą zasadą: „Unia przestrzega konstytucyjno-prawnej pozycji wspólnot wyznaniowych w państwach członkowskich jako wyrazu tożsamości tych państw i ich kultur, oraz jako część wspólnego dziedzictwa kulturowego”.

Z podobną inicjatywą wystąpiła Stolica Apostolska, zgłaszając do władz państw członkowskich UE projekt nowelizacji traktatów unijnych przez uzupełnienie: 1) art. F ust.3 Traktatu o Unii Europejskiej o następujący zapis: "Unia Europejska uznaje znaczenie Kościołów i innych wspólnot religijnych dla tożsamości i kultur państw członkowskich i dla wspólnego dziedzictwa kulturowego narodów Europy"; b) oraz art.230 Traktatu o utworzeniu Wspólnoty Europejskiej o następujący zapis: „Wspólnota Europejska przestrzega właściwej Kościołom i innym wspólnotom religijnym pozycji prawnej w państwach członkowskich oraz odrębność ich wewnętrznych struktur”.

Spełnienie powyższych postulatów na forum Komisji Europejskiej napotkało na stanowczy sprzeciw przedstawiciele najpierw Francji, a następnie Belgii i Luksemburga. Natomiast poparcia dla inicjatywy rządu Niemiec zdecydowanie udzielili przedstawiciele Austrii, Włoch i Hiszpanii. Nowelizacja Traktatów UE stała się niemożliwa, ponieważ do uchwalenia nowej normy prawnej powszechnie obowiązującej w Unii Europejskiej - zgodnie z obowiązującą procedurą legislacyjną - konieczny jest consensus przedstawiciele wszystkich państw członkowskich. Dopiero po długiej debacie, w dniu 18 czerwca 1997 r., uchwalono następujące oświadczenie, które zostało dołączone do Traktatu Amsterdamskiego, jako Deklaracja 11, zwana też „klauzulą o kościołach”:

1. „Unia szanuje status, z jakiego korzystają kościoły oraz stowarzyszenia lub wspólnoty religijne w państwach członkowskich na mocy prawa krajowego, i przestrzega go tak, aby nie został naruszony.

2. Unia szanuje również w ten sam sposób status wspólnot światopoglądowych”.

Deklaracja ta stwierdza fakt, że kościoły w ustawodawstwie Unii Europejskiej mają taki sam status prawny, jakim cieszą się w ustawodawstwie poszczególnych państw członkowskich, oraz, że status ten nie może być naruszony przez organy unijne.

Nowym elementem jest stwierdzenie, że ze statusem prawnym kościołów są zrównane stowarzyszenia światopoglądowe bezwyznaniowe (deistyczne i ateistyczne). Istotne znacznie ma postawienie zasady, że organy Unii Europejskiej uznają status kościołów i innych związków wyznaniowych oraz stowarzyszeń światopoglądowych taki, jaki mają zagwarantowany w prawie krajowym państw członkowskich. Niewątpliwie, oznacza to poszanowanie przez Unię Europejską pluralizmu systemów relacji między państwem a Kościołem w Europie. Wśród państw członkowskich UE są bowiem państwa wyznaniowe i państwa świeckie.

Zaś wśród państw świeckich są państwa laickie, czyli neutralne w sensie zamkniętym, które eliminują możliwości uzewnętrzniania przekonań religijnych w życiu publicznym (Francja, Holandia). Są też takie państwa świeckie neutralne w sensie otwartym, które respektują zasadę współdziałania z kościołem w życiu publicznym dla dobra wspólnego (Włochy, Polska). Konstytucje tych państw gwarantują kościołom status korporacji prawa publicznego (Niemcy, Austria), bądź zasadę poszanowania ich niezależności od państwa w swoim zakresie i współdziałania z nimi dla dobra kraju (Włochy, Polska). Neutralność otwarta oznacza, że organy władzy publicznej zachowują bezstronność wobec przekonań religijnych a jednocześnie zapewniają wolność uzewnętrzniania ich w życiu publicznym.

Deklaracja ta wzbudziła jednak pewien niedosyt, gdyż nie spełniła postulatu poszanowania kościołów jako trwałego elementu kultury europejskiej.

3. Karta Praw Podstawowych UE

W celu przygotowania konstytucji dla Unii Europejskiej powołano Konwent Europejski, który w pierwszej kolejności podjął prace nad określeniem pozycji prawnej jednostki. Temu celowi ma służyć Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej przyjęta w Nicei w grudniu 2000 r., jako deklaracja polityczna. Karta ta uwzględnia przesłanki aksjologiczne, wspólne dla kultury europejskiej. W preambule do tej Karty stwierdzono: „Narody Europy w procesie tworzenia między sobą coraz ściślejszej unii są zdecydowane dzielić pokojową przyszłość opartą na wspólnych wartościach”.

W okresie prac nad projektem Karty papież Jan Paweł II zapelował do Konwentu o uczciwość wobec historii, która nakazuje wpisać do preambuły sformułowania wskazujące na religijne dziedzictwo Europy oraz odniesienia do Boga (*invocatio Dei*). Jed-

nak wśród członków Konwentu w tej sprawie, podobnie jak wcześniej w debacie nad "klauzulą o Kościołach", zabrakło konsensusu. Tekst końcowy Karty jest owocem kompromisu między politykami chrześcijańskiej demokracji i liberalnej lewicy. W sformułowaniach Karty w różnych wersjach językowych w tej kwestii wystąpiły rozbieżności. W tekście w języku niemieckim jest odwołanie do „dziedzictwa duchowo-religijnego i moralnego” Europy, natomiast w tekście angielskim i francuskim jest tylko odwołanie do poszanowania "dziedzictwa duchowego". Ta niechęć do wyróżnienia wartości religijnych jest charakterystyczna dla ideologii laicyzmu. Z pewnym zdziwieniem należy odnotować fakt, że do polskiego tłumaczenia Karty, opublikowanego przez MSZ, wpisano „dziedzictwo duchowe” bez uwzględnienia elementu „religijnego”. Niewątpliwie, takie tłumaczenie Karty jest zubożające.

Formuła preambuły, w jaką opatrzona została Karta Praw Podstawowych, stwierdza, iż Unia Europejska jest związkiem państw narodowych, składających się ze społeczeństw zróżnicowanych pod względem kultury, tradycji i tożsamości. Pluralizm ten zakłada konieczność poszanowania minimalnego katalogu wartości, jako podstawy integracji europejskiej. Takie minimum wartości obejmuje uznanie godności osoby ludzkiej i wynikających z niej praw człowieka. Art. 1 Karty, stwierdza, iż: „Godność człowieka jest nienaruszalna, należy ją szanować i chronić”. Z tego wynika, że godność ludzka spełnia w Unii Europejskiej podwójną rolę. Przywołanie jej we wstępie wskazuje, że spełnia ona rolę fundamentu praw podstawowych człowieka, a proklamowane w art. 1 prawo do jej ochrony stanowi jedno z praw podstawowych Unii. Godność ludzka jest więc jednocześnie najwyższą wartością i zasadą ponadpaństwową.

Art. 10 Karty gwarantuje każdemu człowiekowi „wolność myśli sumienia i wyznania” (ust. 1), jako prawo należne każdej osobie ludzkiej, a pacyfistom ponadto – „prawo do odmowy służ-

by wojskowej ze względów sumienia, zgodnie z ustawami krajowymi” (ust. 2).

Powstaje pytanie, czy ochroną wolności religijnej w Karcie Praw Podstawowych w aspekcie podmiotowym objęto tylko osoby fizyczne, czy także wspólnoty religijne, czyli kościoły i inne związki wyznaniowe? Komentatorzy Karty w powyższym sformułowaniu, dopatrują się, iż ochrona prawna wolności religii należącej osobom fizycznym działającym „wspólnie z innymi” obejmuje także kościoły. Na takim stanowisku stanął Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu uznając zdolność prawną kościołów do występowania wobec organów europejskich w imieniu swoich członków. Niewątpliwie, jest to wniosek wydedukowany w drodze interpretacji celowościowej. W tekście Karty brak jest bowiem wyraźnej gwarancji poszanowania wolności religijnej w wymiarze instytucjonalnym.

4. Biała księga na temat rządzenia Europą

Pod koniec 2001 r. Komisja Europejska ogłosiła Białą księgę na temat zarządzania Europą (ang. *White Paper on European Governance*). Jej celem jest rozwiązywanie praktycznych problemów związanych ze sprawnym rządzeniem Unią Europejską. Komisja sformułowała w tej Księdze pięć zasad dobrego zarządzania: otwartość, uczestnictwo, odpowiedzialność, efektywność i spójność. Urzeczywistnianiu tych zasad ma sprzyjać respektowanie zasady proporcjonalności i pomocniczości. W realizacji tych zasad mają uczestniczyć różne podmioty społeczne, a wśród nich kościoły. Z naszego punktu widzenia ważna jest wola Komisji do włączenia kościołów w proces partycypacji podmiotów społecznych w zarządzaniu Europą. Komisja stwierdza, że kościoły i inne wspólnoty religijne odgrywają doniosłą rolę w procesie budowania społeczeństwa obywatelskiego w sferze wyrażania poglądów obywateli oraz dostarczania im usług w zaspokajaniu potrzeb

ludzkich. Zdaniem Komisji kościoły mają do spełnienia szczególne zadania w mobilizowaniu ludzi wokół wspólnych wartości i wspomagania cierpiących na dyskryminację lub zepchniętych na margines życia społecznego - we wczesnym ostrzeganiu kierunku rozwoju życia politycznego na szczeblu lokalnym, oraz we wskazywaniu kierunku polityki rozwoju na szczeblu globalnym.

Komisja Europejska włączyła do tej Księgi szereg dyrektyw wydanych przez organy unijne w celu rozstrzygnięcia konkretnych kwestii dotyczących różnych przejawów życia religijnego i wolności religijnej, a jednocześnie ingerujących w stosunki wewnętrzne państw członkowskich Unii Europejskich w oparciu o umowę unijną.

5. Traktat Konstytucyjny dla Europy

Traktat Konstytucyjny dla Europy podpisany przez przedstawicieli państw członkowskich w Rzymie 29 października 2004 r., stanie się obowiązujący, jeżeli zostanie ratyfikowany przez wszystkie państwa członkowskie. Traktat ten składa się z preambuły i dwóch części.

1) Preambuła Traktatu konstytucyjnego zawiera deklarację, że religia należy do dziedzictwa duchowego, na którym opiera się Unia Europejska. Nie uwzględnia zaś postulatu Stolicy Apostolskiej wpisania odniesienia do dziedzictwa chrześcijańskiego narodów europejskich, ani też odniesienia do Boga (*invocatio Dei*). Braki te stanowią przedmiot poważnych kontrowersji.

Obrońcy Traktatu konstytucyjnego twierdzą, że chociaż nie ma w nim wyraźnego odniesienia do wartości chrześcijańskich, to *implicite* mieści się ono w odwołaniu do uniwersalnych wartości ogólnoludzkich, jakimi są przyrodzona godność osoby ludzkiej i wynikające z niej prawa i wolności człowieka. Świadomość tych wartości jest bowiem istotnym elementem kultury chrześcijań-

skiej, a jednocześnie decydującym o tożsamości kultury europejskiej.

2) Zasady relacji między Unią a kościołami wpisane są do części pierwszej traktatu, określającej zasady ustrojowe Unii, w artykule zatytułowanym *Status prawny kościołów i organizacji niewyznaniowych* (art. 52/I).

Pierwsza z tych zasad zapewnia poszanowanie statusu prawnego kościołów, jaki mają uznany w ustawodawstwie krajowym państw członkowskich. Oznacza to poszanowanie przez Unię Europejską pluralizmu systemów relacji między państwem a kościołem. Wśród państw członkowskich UE istnieją bowiem państwa wyznaniowe i państwa świeckie. Są to państwa wyznaniowe w wersji otwartej, które gwarantują wolność sumienia i religii w wymiarze indywidualnym, jakkolwiek nie uznają zasady równouprawnienia Kościołów, ale jednemu z nich przyznają uprzywilejowaną pozycję „kościół państwowego lub narodowego” (Grecja - państwo prawosławne, protestanckie państwa skandynawskie zapewniające kościołowi luterańskiemu pozycję kościoła państwowego, Wielka Brytania, w której pozycję kościoła państwowego posiada Kościół anglikański, Malta - Kościół katolicki). Wśród państw europejskich świeckich są różnice w określaniu statusu prawnego kościołów. Są to: a) są państwa świeckie oparte na separacji wrogiej, czyli neutralności zamkniętej wobec wartości religijnych (Francja, Holandia); b) państwa świeckie oparte na separacji przyjaznej, czyli neutralności otwartej na wartości religijne, które nie zabraniają ludziom wierzącym manifestowania swych przekonań w życiu publicznym (Niemcy); jedne z nich wyraźnie proklamują zasadę współdziałania między państwem a kościołem dla dobra człowieka i dobra kraju (Polska, Włochy), inne uznają zasadę poszanowania autonomii kościołów (Słowacja, Czechy), bądź też zasadę autonomii i niezależności Kościoła od państwa w swoim zakresie (art. 25, ust. 2. Konstytucji RP z 1997 r.). Zasada neutralności - w wersji wpisanej do konstytucji

tucji RP - została sformułowana w sensie pozytywnym jako zobowiązanie organów władzy publicznej do „bezstronności [...] wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych” (art. 25, ust. 2).

Do konstytucji państw należących do tej ostatniej grupy wpisano najnowszy model relacji państwa świeckiego, który gwarantuje istotną dla państwa świeckiego zasadę równouprawnienia kościołów i innych wspólnot religijnych, pojmowaną łącznie z zasadą sprawiedliwości rozdzielczej. Odcinają się więc od prymitywnego egalitaryzmu, jakiemu hołdują państwa oparte na separacji wrogiej.

Drugą jest zasada zrównania statusu prawnego z kościołami organizacji światopoglądowych i niewyznaniowych, przyznany im na mocy prawa krajowego. Zasada ta została wysunięta przez „organizacje humanistyczne”, skupiające wyznawców deizmu i ateizmu (dokładniej mówiąc organizacji masońskich), które ignorują istnienie wartości religijnych, ale uznają wartości ogólnoludzkie.

Należy zauważyć, iż zasada ta może funkcjonować w tym państwach, w których takie zrównanie zostało wpisane do ustawodawstwa krajowego.

Powyższe dwie zasady są identyczne z tymi, jakie zostały proklamowane w Deklaracji 11. Zasady te uzyskały by wyższą rangę, gdyby Traktat konstytucyjny został ratyfikowany przez wszystkie państwa członkowskie UE.

Natomiast trzecia zasada stanowi, iż: „Unia uznając tożsamość i szczególny wkład tych kościołów i organizacji, utrzymuje z nimi otwarty, transparentny (przejrzysty) i regularny dialog”. Jest to całkowita nowość. Dotychczas kościoły i organizacje światopoglądowe w prawie Unii Europejskiej były zaliczane do organizacji pozarządowych. Obecnie zostały wyróżnione jako instytucje, ma-

jące „własną tożsamość”, czyli odrębne od organizacji pozarządowych, oraz mające „szczególny wkład”. Przez użycie terminu „kościół” *implicite* wyrażone zostało odniesienie do chrześcijaństwa, bo w języku prawnym termin „kościół” nie odnosi się do wszystkich wspólnot religijnych, ale tylko do tych, które mają rodowód chrześcijański. Uznanie równouprawnienia „organizacji filozoficznych” wpisane zostało na wniosek organizacji laickich; początkowo postulowano użycie terminu „organizacje humanistów”, używanego na oznaczenie „łóży masońskich”.

Doniosłe znacznie ma uznanie „specyficznego wkładu kościołów i organizacji filozoficznych”, jakkolwiek nie jest powiedziane, do czego ten wkład się odnosi. Należy sądzić, że jest to wkład do życia publicznego na poziomie europejskim, a nie tylko do życia prywatnego jednostek. Należy jednak zauważyć, że wyraz „publiczny” nie jest identycznie pojmowany w poszczególnych państwach,

Nowym elementem w ustawodawstwie UE jest uznanie, iż organy Unii Europejskiej mają prowadzić dialog z kościołami. Jednakże w praktyce nie jest to całkowicie nowy element, ponieważ Unia Europejska za pośrednictwem Komisji Europejskiej już od wielu lat prowadzi dialog ze Stolicą Apostolską, z przedstawicielami konferencji biskupów państw członkowskich oraz z przedstawicielami innych kościołów i związków wyznaniowych niechrześcijańskich. W oficjalnym dialogu w formie konsultacji organizowanych przez Komisję Europejską obecnie uczestniczą: Konferencja Europejskich Kościołów (CEC), Komisja Episkopatów Wspólnoty Europejskiej (ComECE), Prawosławne Biuro Łącznikowe, Konferencja Rabinów Europejskich, Muzułmańska Rada dla Współpracy w Europie, Federacja Humanistów Europejskich (FHE). Po stronie Komisji Europejskiej w 1994 r. do prowadzenia tego dialogu utworzono specjalną Cellule (komórkę). W dialogu tym respektowane jest zjawisko pluralizmu religijnego.

Obecnie kościoły zostały wyróżnione jako instytucje specyficzne, zdolne do prowadzenia z Unią dialogu. Co więcej „dialog ten ma być otwarty, przejrzysty i otwarty”. Oznacza to zastosowanie w praktyce społeczeństwa obywatelskiego zasady, według której kościoły są to podmioty, z którymi Unia prowadzi dialog. Kościoły i organizacje filozoficzne zostały uznane za partnerów dialogu, z poszanowaniem ich specyficznego znaczenia i wkładu, jaki wnoszą do życia publicznego.

Należy zauważyć, iż w debacie nad projektem Traktatu zwrócono uwagę, iż w państwach członkowskich Unii obok kościołów istnieją sekty i wyrażono wątpliwość, czy Unia ma prowadzić z nim dialog. Ostatecznie przyjęto założenie, że do kompetencji Unii nie należy określanie statusu prawnego kościołów, a tym samym rozstrzygnięcie kwestii, jaką pozycję mają mieć sekty.

Należy jednak krytycznie zauważyć, że w Traktacie konstytucyjnym dla Europy brak jest zasady współdziałania Unii z kościołami. Natomiast do konstytucji niektórych spośród państw europejskich wyraźnie wpisano zasadę współdziałania z kościołami dla dobra człowieka (m.in. art. 25 Konstytucji RP). Wiadomo, że dialog jest pierwszym etapem na drodze do współdziałania, ale nie zawsze kończy się współdziałaniem. Doświadczenie wykazuje, że dialog przedstawicieli kościołów z przedstawicielami instytucji Unii Europejskiej nie zawsze prowadzi do współdziałania. Należy więc postawić postulat uzupełnienia art. 52/1 Traktatu o formułę, że Unia współdziała z kościołami dla dobra człowieka. Powstaje pytanie, czy ten dialog obejmuje możliwość zawierania porozumień z kościołami w formie umów międzynarodowych. Niewątpliwie tak, ale to będzie zależeć od woli politycznej stron.

Krytycznie należy zauważyć, iż nadal brak jest woli politycznej wśród przedstawicieli państw członkowskich Unii co do uznania „chrześcijańskiego dziedzictwa duchowego Europy”. W szczególności brak ten jest widoczny w Deklaracji Berlińskiej

(2007 r.), która ma być wstępem do nowej wersji Traktatu Konstytucyjnego dla Europy.

3. W części drugiej Traktatu konstytucyjnego dla Europy zamieszczone są **gwarancje wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym**. Art. 6/II stanowi:

„1) Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub wierzenia oraz wolność manifestowania, zarówno pojedynczo jak i we wspólnocie z innymi, prywatnie lub publicznie, religii lub wierzenia poprzez kult, nauczanie, praktykę i przestrzeganie.”

„2) Prawo do zastrzeżenia sumienia jest zgodne z ustawami krajowymi dotyczącymi korzystania z tego prawa.”

Powyższe gwarancje są potwierdzeniem zasad wpisanych do Europejskiej Konwencji o ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz do Karty Praw Podstawowych. Istotna nowość nastąpi wówczas, gdy gwarancje zostaną podniesione do rangi zasad konstytucyjnych.

* * *

Na zakończenie nasuwają się pytania co do tego, jakie będą następstwa *Traktatu konstytucyjnego dla Europy* dla prawa wyznaniowego państw członkowskich Unii, gdyby uzyskał moc obowiązującą, lub gdy omówione wyżej zasady stosunku Unii do religii i kościołów pozostaną bez zmian w nowym traktacie? W odpowiedzi można twierdzić, że:

1) Traktat konstytucyjny dla Europy będzie stanowić podstawę takiego porządku prawnego w Europie, w którym jest zagwarantowana zasada poszanowania wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Normy konstytucyjne będą stanowić pewne minimum gwarancji wolności religijnej dla całej Europy, czyli pewien standard powszechnie obowiązujący.

zującego prawa wyznaniowego.

2) Traktat ten jednocześnie będzie stanowić podstawę respektowania przez organy UE pluralizmu systemów relacji między państwem a Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi, jakie istnieją na podstawie ustaw krajowych państw członkowskich. Konstytucja unijna nie narzuca więc państwom członkowskim jednego modelu stosunków między państwem a Kościołem w wersji neutralności zamkniętej na wartości religijne.

3) Unia Europejska, jako podmiot publicznego prawa międzynarodowego, będzie mogła zawierać umowy z innymi podmiotami prawa publicznego. Unia będzie zdolna zawierać dwustronne umowy międzynarodowe również ze Stolicą Apostolską.

4) Traktat konstytucyjny będzie stanowić podstawę poszanowania przez organy Unii Europejskiej statusu prawnego Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych w Polsce, jaki jest zagwarantowany w Konstytucji RP z 1997 r., w Konkordacie z 1993 r. i w ustawach zwykłych. Traktat Konstytucyjny dla Europy nie będzie więc uchylać norm polskiego prawa wyznaniowego, lecz stanowić podstawę do ich respektowania przez organy unijne.

Literatura

- Böckenförde E.W, Państwo prawa w jednoczącej się Europie, Warszawa 2000.
- Christians L., La condition juridique du religieux dans la construction d'une Europe post-nationale. Du Traite d'Amsterdam au Projet de Constitution europeene, w: *Ecclesia et Status*. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej prof. J. Krukowskiego (red. Dębiński A., Orzeszyna K., Sitarz M.),

Lublin 2004, s. 97-122.

- Czaja J., *Stolica Apostolska wobec integracji europejskiej*, Warszawa 2000.
- Czaja J., *Stolica Apostolska wobec procesów integracyjnych w Europie*, *Studia Europejskie* (2000) nr 1, s. 81-100.
- Hambura S., M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001.
- Jasudowicz T., *O uznanie i poszanowanie pozycji religii i Kościoła w jednoczącej się Europie*, w: *Polska w Unii Europejskiej. Perspektywy, warunki, szanse i zagrożenia*, (red. C. Mik), Toruń 1997, s. 298.
- Juros H., *Klauzula o Kościołach w układzie w Maastricht*, w: *Europa i Kościół*, Warszawa 1997, s. 121-135.
- Juros H., *Unia Europejska a religia. Gra toczy się o fundamenty*, *Prawo Kanoniczne* 43 (2000) nr 3-4, s. 403-407.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2006, s. 218-226.
- Krukowski J., Theisen O. (red.), *Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej. Materiały Międzynarodowej Konferencji*. Warszawa, 2-4 września 2002, Lublin 2003.
- Krukowski J., *Unia Europejska a Kościół Katolicki. Zarys problematyki*, *Roczniki Nauk Prawnych* 13 (2003) z. 1, s. 199-218.
- Krukowski J. (red.), *Religia i wolność religijna w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie integracji europejskiej. Materiały Międzynarodowej Konferencji*, Lublin 1-2 września 2003, Lublin 2004.
- Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne w Europie i w Polsce*, w: *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, T. I, Lublin 2004, s. 385-406.
- Mik C., *Europejskie prawo wspólnotowe*, t. I, Warszawa 2000.
- Mik C., *Czynnik religijny i etyczny w prawie i praktyce Unii Eu-*

---

ropejskiej, w: *Kultura i prawo*, t. III, Materiały III Międzynarodowej Konferencji na temat Religia i Wolność religijna w Unii Europejskiej, Warszawa 2-4 września 2002 (red. J. Krukowski, O. Theisen), Lublin 2003, s. 129-172.

- Orzeszyna K., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej a wartości religijne*, Prawo-Administracja-Kościół (2002) nr 2-3, s. 175-195.
- Orzeszyna K., *Stosunek Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej do Kościołów*, Roczniki Nauk Prawnych 10 (2000) z. 2, s. 225-235.
- Przyborowska-Klimczak A., *Klauzula o kościołach w Traktacie Amsterdamskim z 1997 roku*, Prawo-Administracja-Kościół (2000) nr 2-3, s. 43-55.
- Robbers G. (red.), *Etat et Eglises dans l'Union europeenne*, Baden-Baden 1997.
- Robbers G., *W sprawie „artykułu kościelnego” w Układzie Amsterdamskim-Maastricht II*, w: *Europa i Kościół*, (red. H. Juros), Warszawa 1997, s. 111-119.
- Robbers G., *Religion in the Public Sphere in Europe*, w: *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej prof. J. Krukowskiego*, (red. A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz), Lublin 2004, s. 205-210.
- Stanisław P., *Wolność religijna w porządku prawnym Unii Europejskiej*, w: *Prawo wyznaniowe*, (red. H. Misztal, P. Stanisław), Lublin 2003, s. 419-427.
- Warchałowski K., *Wolność uzewnętrzniania religii i przekonań w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* (2002) nr 1-2, s. 189-212.
- Warchałowski K., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Lublin 2004.

- Życiński J. abp, Koncepcja zjednoczonej Europy w nauczaniu Jana Pawła II, w: Europa. Fundamenty jedności, (red. A. Dylus), Warszawa 1998, s. 183-196.
- Życiński J. abp, Aksjologiczny fundament jedności europejskiej w perspektywie adhortacji „Ecclesia in Europa”, w: Kultura i Prawo, t. IV, (red. J. Krukowski), Lublin 2004, s. 21-30.